

VERDI-ELEMENTER I HISTORISKE TEORIER

Af Sivert Langholm.

Universitetslektor Sivert Langholm, Oslo, behandler, med støtte i en lang række citater fra norsk historieskrivning, historikernes omgang med værdistandpunkter i deres forskning. Han skelner mellem de egentlige vurderinger med klar reference til etiske og andre værdier og flere former for uægte vurderinger. Der kan være tale om skønmæssige beskrivelser, forklaringer og forudsigelser, og der kan være tale om hensigtsmæssighedsvurderinger, dvs. beskrivelser af kausale forhold mellem anvendte midler og givne mål. Historikere angriber ofte de uegentlige vurderinger på linie med de ægte, men de uægte vurderinger kan ikke uden videre afvises. De er ofte helt legitime led i de historiske teorier. For de egentlige vurderingers vedkommende stilles spørgsmålet om deres plads i forskningen, og forfatteren peger på problemerne i forbindelse med de værdidomme, som formidles til læserne gennem den skrivendes udvalg, hans stil, ordvalg etc. Knaphed på plads, men undertiden også et stilistisk behov for et kort, opsummerende udtryk kan føre til, at et mere følelsesladet udtryk vælges på bekostning af det neutrale. Problemet om, hvorvidt hensynet til sand videnskabelighed også i historien kræver opofrelse af traditionelle stilistiske virkemidler, antydes. Til slut nævnes, at vore metodiske normer måske også i et vist omfang har reference til etiske værdier. – Fremstillingen er på enkelte punkter suppleret og modificeret under indtryk af synsmåder, som kom frem i debatten efter foredraget. Enkelte eksempler er skiftet ud med andre.

Jeg vil begynde med å sitere litt fra historiebøkene.

I sin omtale av den norske pengepolitikk etter 1814 taler Wilhelm Keilhau om det norske Stortings »ubesluttsomhet«¹, om »vankelmodigheten i pengestyret«², om »den livsfjerne ledelse av seddelbanken«³, og han konkluderer: »Hvor meget stortingsbeslutningen av 1818 om å utsette med innførelsen av sølvstandarden og Norges Banks egenartede utlånsprinsipper har bidradd til å sinke opgangen og bremse mot utviklingen, er ikke til å måle«⁴.

I sin bok »På fallittens rand«⁵ griper Sverre Steen fatt i disse (og tilsvarende) utsagn. »Det er ikke historikerens oppgave å felle dommer«.

1. Wilh. Keilhau, i »Det norske folks liv og historie«, bd. VIII (1929), s. 303.

2. Sm. st., s. 330.

3. Sm. st., s. 338.

4. Sm. st.

5. Bd. II (1953) i serien »Det frie Norge«.

sier Steen. »I dette tilfelle er det særlig vanskelig fordi ingen vet hvordan det ville gått om mennene i 1818 hadde fulgt sin ettertids vise råd. Dommen over fortidens handlinger – om de var riktige eller uriktige – kan overlates til moralistene; det får bli historikerens oppgave å finne ut motivene for de opptredendes handlinger, og kanskje på den måten gi en forklaring av dem«⁶.

I avslutningskapitlet av samme verk kan en imidlertid hos Steen selv finne formuleringer som at »vi . . . har lett for å undervurdere den innsats som ble gjort i skyggen av Eidsvoll. Men trenger vi dypere inn i disse få års hendinger, blir vi fylt av beundring for de menn som . . . ledet rikets saker. Det skal dristighet til og det skal utholdenhet til . . .« osv.⁷.

Blant dem som har lagt merke til dette, er Jens Arup Seip: »Sverre Steen har villet en oppreisning, kanskje litt for tydelig. I siste kapitel gir han fritt løp for et ønske om å rehabilitere både en tid som har vært miskjent, og mennesker som denne tid selv miskjente. Han gir uttrykk for »beundring«, taler om »dristighet og mot«, om »ledernes geni«, om »storverk«, og glir til slutt ut i en betraktning over heroisme i dagliglivet . . .«⁸. (Det bør tilløyves at Seips etterfølgende kritikk av Steen ser ut till å bygge på andre premisser enn Steens kritikk av Keilhau.)

Jeg tror at denne lille sekvens fra nyere norsk historieskrivning – som det ville være lett å forlenge (for eksempel ved å la nye høker kaste seg over andre utsagn av Seip) – på en måte er representativ. Historikere fordømmer andre historikers domsvirksomhet, men de fortsetter selv å dømme. Den høyre hånd vet ikke hva den venstre gjør. (Hos enkelte ser det ut til at den høyre hånd heller ikke vet hvad den høyre gjør, men dem skal jeg unnlate å sitere.) – I alle fall finner jeg i disse små sitatene tilstrekkelig motivering for det formål som jeg forutsetter at dagens diskusjon skal ha:

1. å bidra til en klargjøring av de *begreper* som har tilknytning til emnet »verdi-elementer i historiske teorier«
2. å bidra til en klargjøring av spørsmålet om *hva vi skal gjøre med disse »verdi-elementene«*, ved en meningsutveksling om deres *berettigelse* og deres *utryddelighet*.

Jeg vil gjerne på forhånd få reservere meg på et par punkter. Dette innlegg er resultatet av en amatørs anstrengelser for å orientere seg, – det bygger ikke på noen skikkelig filosofisk skolering.

6. Sv. Steen, »På fallittens rand«, s. 197.

7. Sm. st., s. 305.

8. J. A. Seip, anmeldelse av »På fallittens rand«, i Arbeiderbladet 20. jan. 1954; inntatt i saml. »Fra embetsmannsstat til ettpartistat og andre essays« (1963); sitatet er hentet fra saml. s. 58–59.

Det bygger heller ikke på systematisk gjennomgåelse av noen omfattende litteratur. De eksempler jeg har valgt, er hentet fra de norske forfattere som i det siste har opptatt meg mest, – et par av dem sitter i denne forsamling og kan forsvare seg. Og så enda en ting: Jeg oppfatter ikke dette som innledning til en diskusjon om *objektivitet* i historieskrivningen i sin alminnelighet – iallfall ikke i første omgang. Med utgangspunkt i uttrykket »verdi-elementer« som betegnelse for noe *utskillbart*, noe som kan identifiseres i og løsgjøres fra helheten, vil jeg begynne med å snakke om enklere og mer håndgripelige ting.

Det er, når en skal diskutere verdi-problemer, viktig å være oppmerksom på skillet mellom et *verdistandpunkt* på den ene siden og *formidlingen* av dette verdistandpunkt på den andre.

Et verdistandpunkt kan formidles fra forfatter (taler) til leser (tilhører) for det første gjennom uttrykkelige verdiutsagn, rent vurderende/normative formuleringer (»dette er godt«, »dette bør en gjøre«). For det andre kan verdistandpunktet formidles gjennom beskrivende/forklarende ord og uttrykk som i tillegg til sitt kognitive innhold har en mer eller mindre utpreget positiv eller negativ følelses- eller verdi-ladning (»løgner«, »forbryter«; det er kanskje spesiell grunn til å nevne den rolle som følelsesladede sammenligninger og bilder spiller hos somme forfattere). Omtrent i samme klasse faller tvetydige ord som snart kan ha et beskrivende, snart et vurderende innhold (f. eks. adjektivet »stor« i forskjellige kontekster). – Men for det tredje kan verdistandpunktet også formidles helt ut indirekte på den måten at en i en mest mulig verdinøytral form gjengir opplysninger som så leser (tilhører) reagerer normativt på.

I første omgang velger jeg å se bort fra alt dette. Jeg vil late som om verdistandpunkter formidles gjennom rene, klare, utskillbare verdi-utsagn, tydelige verdi-elementer som en uten videre kan identifisere i teksten. Siden skal vi – og det blir hovedproblemet – komme tilbake til andre måter som verdi-standpunkter kan formidles på.

– Det er vel fra en side sett nesten overflødig å gjøre rede for hva et *verdistandpunkt* er. Et verdistandpunkt er det standpunkt at noe er mer eller mindre verdifullt, godt, ønskelig, enten i form av et standpunkt til selve verdien som verdi, eller i form av et standpunkt til et objekt, og da med referanse til en verdimålestokk eller en norm. I det siste tilfellet er det tale om en *vurdering* – en vurdering består i å plasere et objekt i forhold til en verdimålestokk eller en norm. En *norm* er et utsagn om at noe bør etterstrebnes, bør være (gjøres) slik eller slik. (Adjektivet »normativ« blir forøvrig vanlig brukt om verdiholdninger og verdiformuleringer overhead, herunder vurderinger; slik også i dette innlegg.)

Verdier (normer) er av forskjellig art. Vi kan skille mellom bl. a. etiske, politiske, estetiske, intellektuelle (f. eks. logiske, metodiske) normer og verdier. Blant disse må en betrakte de etiske som de mest fundamentale. F. eks. de politiske normer og verdier (hvor det er tale om de endelige politiske målsetninger) kan en oppfatte som en undergruppe av etiske verdier i vid forstand; likeens de rettslige verdier osv. Filosofene er visst heller ikke sikre på at estetiske og intellektuelle verdier kan skilles klart fra de etiske, i den forstand at de skulle være helt ut uavhengige av hinannen.

Det er vel i denne sammenheng på sin plass å minne om den i og for seg selvfølgelig ting at historievitenskapen, som all vitenskap, bygger på verdier, iallfall av intellektuell og estetisk, men sikkert også av etisk art, og at disse verdier danner fundamentet for våre metodiske normer og våre vitenskapelige vurderinger, altså våre vurderinger av selve vitenskapen. Steen's nyss siterte utsagn: »Det er ikke historikerens oppgave å felle dommer« er jo en klart normativ setning, et verdielement i en historisk framstilling, og, tror jeg, til syvende og sist med referanse også til etiske verdier.

Tross dette er det all grunn til å hevde at de verdistandpunktene vi skal konsentrere oss om, verdistandpunktene til vitenskapens *objekter*, i vårt tilfelle til fortiden, og særlig de av etisk art, kommer i en særstilling i en vitenskapelig framstilling. Denne særstilling (i forhold til den intellektuelle erkjennelse) har sammenheng med at de verdier våre etiske normer og vurderinger refererer seg til, ikke er almengyldige, dvs. de kan ifølge filosofene ikke almengyldig begrunnes. I den grad vi anerkjenner dem, må de anerkjennes som absolutter. Eller rettere sagt: Det finnes filosofer som hevder at verdiene *kan* almengyldig begrunnes, – men de har ikke klart å overbevise de andre filosofene, og da er vi vel like langt. (Det samme gjelder naturligvis de fundamentale verdier av intellektuell, estetisk og etisk art som den vitenskapelige erkjennelse bygger på. Forskjellen er den at referanserammen her nødvendigvis må forutsettes (og faktisk også blir) alment akseptert iallfall av dem som beskjeftiger seg med vitenskap, – vi har altså med en (tilnærmet) faktisk almengyldighet å gjøre.)

Ikke alt vi i daglig tale kaller vurderinger, er imidlertid vurderinger av denne ekte og egentlige art, med referanse til primære verdier.

Det er for det første kanskje nødvendig å understreke forskjellen mellom vurdering og *skjønn*. Vi sier at en hærfører »vurderer« mulighetene for seier og tap, historikeren »vurderer« årsakene til hærførerens seier, kanskje »overvurderer« han betydningen av hærførerens rolle for slagets

utfall. I slike tilfeller har en ikke med verdiutsagn å gjøre, men med skjønn, skjønnsmessige beskrivelser, forklaringer og forutsigelser. Det er muligens spesiell grunn til å nevne det jeg vil kalle de (relative) *kvantitative skjønn*. Historikeren sier at levestandarden var lav, dødeligheten stor, prisene høye, men gir – i og for seg – heller ikke her uttrykk for vurderinger med referanse til verdier, – han beskriver på en skjønnsmessig og kortfattet måte forhold mellom kvantiteter.

At disse kvantitative skjønn lett *formidler* etiske vurderinger til leseren (eller skaper dem hos ham) (α: »levestandarden var lavere enn den burde være») er en annen sak, som vi skal komme tilbake til.

Vanskeligere er en annen gruppe av utsagn, som heller ikke – i seg selv – er verdiutsagn, men som ofte forveksles og blandes sammen med dem. Vi kunne kanskje kalle dem »*uekte*« eller »*uegentlige*« vurderinger.

Noen av disse uegentlige vurderingene kan kalles *hensiktsmessighets-* eller *instrumentelle* vurderinger, Ottar Dahl har foreslått uttrykket *tekniske* vurderinger. Wilhelm Keilhaus ovenfor siterte kritikk av den norske pengepolitikk etter 1814 er (i hovedsaken) et eksempel på en slik hensiktsmessighetsvurdering, – en vurdering av anvendte midlers egnethet til å nå et mål som en – vel å merke – forutsetter gitt. En parallell har jeg funnet hos Ottar Dahl i formuleringen: »Et avgjørende moment i den »pengemangel« som var alminnelig følt, var den *utilstrekkelige* organisasjon av kredittformidlingen«⁹. Noen få andre eksempler: »forslaget var *utrolig dårlig* forberedt« (A. Kaartvedt)¹⁰, »nokså *åpenbare svikt* i gjennomføringen av marinens byggeprogram« (O. Dahl)¹¹, »komitéene (ble) *ypperlige* skoler i praktisk politikk« (Sv. Steen)¹², »unionen var så *ufullkommen* rettslig formulert . . .« (J. A. Seip)¹³, »president Christie . . . var en parlamentarisk administrator av *stort format*« (Sv. Steen)¹⁴, » . . . en av Selmers *fundamentale svakheter* som politiker: hans *sviktende evne* til realistisk vurdering av forhold og personer . . .« (A. Kaartvedt)¹⁵. Som en vil se, dreier det sig i alle disse tilfellene hovedsaklig om *beskrivelser av kausale forhold mellom anvendte midler (eventuelt evner) og gitte mål* (i det juridiske eksemplet formodentlig koblet sammen

9. O. Dahl, i »Håndbok i Norges historie«, bd. IV, 3 (stensilert foreløpig manuskript, 1963), s. 24. Uth. av meg.

10. A. Kaartvedt, i »Det norske Storting gjennom 150 år« I (1964), s. 67. Uth. av meg.

11. O. Dahl, op. cit., s. 74. Uth. av meg.

12. Sv. Steen, op. cit., s. 35. Uth. av meg.

13. J. A. Seip, »Et regime foran undergangen« (1945), s. 90. Uth. av meg.

14. Sv. Steen, op. cit., s. 36. Uth. av meg.

15. A. Kaartvedt, »Kampen mot parlamentarisme 1880–1884« (1956), s. 100.

med en beskrivelse av logiske forhold) – men ikke om vurderinger med referanse til etiske eller andre primære verdier.

En litt annen type av uegentlige vurderinger kan en finne i følgende eksempel: »Begge disse motsatte opfatninger var *logisk riktig bygget op*« (W. Keilhau)¹⁶; og tydeligere i det neste: »... dommen over Thrane personlig ... var et *klart justismord*, – stygt ... i sin tilsidesettelse av lovens ord (straffeloven av 1842 kap. 9 § 30 jfr. § 1), ...« (J. A. Seip)¹⁷. Slike *logiske* og *juridiske* »vurderinger« av denne typen behøver heller ikke være egentlige vurderinger, en kan oppfatte dem som *beskrivelser av f. o. fr. logiske forhold mellom på den ene siden visse tankeoperasjoner, avgjørelser eller handlinger, og på den andre siden bestemte normer* som er, eller forutsettes, gitt. (Egentlige vurderinger blir det i det øyeblikk forfatteren gjør normen til sin).

En tredje type av uegentlige vurderinger finner vi hos Ottar Dahl når han sier om Lövenskiold: »Den nye stattholder ... *sto ikke på høyde* med sin forgjenger hverken i intelligens eller i diplomatiske evner«¹⁸. I tillegg til et tydelig innslag av kausalresonnement (som vel alltid vil være tilstede når en »vurderer« evner, ikke minst diplomatiske!) dreier det seg her om en *sammenligning mellom størrelser som en antar er mål-bare*. En forutsetning om antatt målbarhet ligger vel også under når J. A. Seip sier om Fr. Stang: »Han hadde visstnok som moden mann *liten bredde* i sitt kultursyn«. Vi kan altså faktisk kalle også dette en form for kvantitativt skjønn, på tross av at Seip selv fortsetter med å si: »Det er vanskelig med de kilder som står til rådighet å underbygge denne *dom*«¹⁹.

En finner ofte at historikerne går til angrep på disse uegentlige vurderingene, kanskje særlig de tekniske, idet de slår dem i hartkorn med etiske og andre ekte vurderinger. Det var som nevnt en teknisk vurdering av denne typen som foranlediget Steens utsagn om at historikerne ikke skal dømme.

Jeg kan tenke meg tre-fire mulige innvendinger mot å benytte seg av slike tekniske og andre uekte vurderinger.

1) Den første innvendingen vil eventuelt gå ut på at slike resonnementer og utsagn, – utsagn om misgrep og dyktighet, logisk og juridisk holdbarhet, osv., i prinsippet, dvs. i enhver situasjon, er *irrelevante* (uinteressante)

16. Wilh. Keilhau, op. cit., s. 193. Uth. av meg.

17. J. A. Seip, »Den norske høyesterett som politisk organ«, (Norsk) Historisk Tidsskrift, bd. 43 (1964), s. 108. Uth. av meg.

18. O. Dahl, op. cit., s. 55. Uth. av meg.

19. J. A. Seip, »Et regime foran undergangen«, s. 113. Uth. av meg.

i en historisk framstilling. Jeg tror denne innvendingen vil vise seg åpenbart uholdbar.

De to neste innvendingene tror jeg kanskje delvis ligger gjemt i Steens argumentasjon når han sier at »ingen vet hvordan det ville gått om mennene i 1818 hadde fulgt sin ettertids vise råd«.

2) Et slikt utsagn *kunne* iallfall ha sammenheng med den hos mange historikere forekommende uvilje mot de såkalte *alternativer til virkeligheten*, som historikerne (ifølge disse historikere) ikke bør beskjeftige seg med, dels fordi »ingen vet hvordan det ville gått«, men dels også fordi det i seg selv er örkesløst, idet historikerne skal holde seg til det som faktisk skjedde, til forskjell fra det som kunne ha skjedd. – Men alle historikere må nødvendigvis (det har vi jo lært etter hvert) operere med alternativer til virkeligheten (i form av eksplisitte eller implisitte kontrafaktiske hypoteser) hver gang de vil etablere en kausalsammenheng, – og det vil de jo. De tekniske vurderinger (som denne innvendingen vil være rettet mot) er bare kausalresonnementer på en annen måte.

3) Klarere til uttrykk i Steens utsagn kommer en annen innvending som eventuelt henger nært sammen med den forrige: Vi kan ikke slutte noe sikkert om årsak og virkning, om hvilke handlinger som ville ført til hvilke mål. Nei, det kan vi jo ikke. Men det samme gjelder også nesten alt annet vi beskjeftiger oss med, – og Steens egen anbefaling i dette tilfelle: »... det får bli historikerens oppgave å finne ut motivene for de opptredendes handlinger, og kanskje på den måten gi en forklaring av dem« anviser iallfall ikke noe sikrere felt.

Med dette mener jeg ikke å anbefale skråsikkerhet ved formuleringen av denslags tekniske o. a. uegentlige vurderinger. (Historikerne før i tiden var harde på labben her; Ernst Sars f. eks. strör omkring seg med uttrykk som »et afgjort feilsyn«, »politisk daarskab«, »slagen med blindhed« osv.²⁰.) Ingen vet faktisk hvordan det ville ha gått; ofte kan ingen (og iallfall ikke den vandrende legmann, historikeren) med sikkerhet felle den endelige – ja, dom! – i juridiske tvistesporsmål, osv. Den egentlige innvending mot de uekte vurderinger ligger altså ikke i at de er vurderinger – for det er de ikke –, men i at deres kognitive innhold oftest er beheftet med usikkerhet, idet de bygger på *skjönn*.

Såvidt jeg kan se, bör man ikke av dette trekke den slutning at historikeren ikke skal ha lov til å benytte seg av denslags resonnementer, hvor de föles relevante. Her som ellers må en ha lov til å argumentere for sine

20. E. Sars, i »Norges historie fremstillet for det norske folk«, bd. VI, 1, 2. afd. (1913), s. 421, s. 615, s. 616 (og fl. st.).

konklusjoner som best en kan. – Men det er kanskje anbefalelsesverdig å formulere konklusjonene med en smule forsiktighet.

4) Den fjerde innvendingen, – og det er den innvendingen som ligger under når Steen vil overlate de tekniske vurderinger til moralistene, – den går ut på at de uekte vurderinger lett av publikum og/eller forfatter forveksles eller blandes sammen med etiske vurderinger og reaksjoner på det følelsesmessige plan.

Et par eksempler hvor forfatteren blander sammen: »Det skulde jo synes, som om *ingen, hvem partifanatisme ikke rent hadde forblindet*, skulde kunne imødesee følgerne af en ny sanksjonsnegtelse uden den dybeste bekymring« (Ernst Sars)²¹; »Fredrik VI kunne ennå på dette tidspunkt (☉: 1812) ha reddet Norges krone, hadde han gått med i koalisjonen mot Frankrike, og både utenriksministeren . . . og andre gjorde sitt beste for å få ham med på en slik politikk; men som den *standhaftige tinnsoldat* han var, nektet han plent« (Magnus Jensen)²².

Eksplisitt eller implisitt går tankegangen ofte ut på at de som – etter vår mening – gjør tabbene, *burde visst bedre* (Keilhaus språkbruk i de tilfellene Steen kritiserer («livsfjern ledelse», «egenartede utlånsprinsipper») viser at Keilhau ikke er fri for slike assosiasjoner). Ofte ligger ytterligere den skjulte forutsetning til grunn at de historisk handlende personer hadde *muligheter for valg*. Skepsis overfor denne siste forutsetning vil danne grunnlag for å avvise etisk vurdering av de historisk handlende personer, men – jeg understreker det – ikke i og for seg for å avvise teknisk vurdering av dem. – Vi skal ellers komme tilbake til denne innvendingen.

I tilknytning til disse former for skjønn og uekte vurderinger er det naturlig å nevne historikerens *beskrivelse av andre tiders normer og vurderinger* og av forholdet mellom f. eks. visse handlinger og andre tiders (samtidens) normer. Dette er i seg selv fra historikerens synsvinkel som sagt beskrivelse, ikke verdiutsagn. Et eksempel fra Sars, hvor hans egen vurdering og beskrivelsen av samtidens vurdering er oppstilt side om side: Jonas Collett var » . . . anseet og med rette anseet . . . i sin samtid«²³. Et nytt eksempel, kanskje enda mer karakteristisk for Sars: »Stortingsadressen af 23. april 1860 gav udtryk for, hvad hele det norske folk *fölte eller burde föle*«²⁴. De to ledd av utsagnet er av höyst forskjellig karakter. Problemet er underlig nok at historikerne påfallende ofte ikke skiller her. Et nytt sitat fra Sars: »Sverdrup holdt ved denne leilighed en af sine

21. Sm. st., s. 636. Uth. av meg.

22. M. Jensen, Norges historie under eneveldet 1660–1814 (3. utg. 1962), s. 136. Uth. av meg.

23. E. Sars, op. cit., s. 347.

24. Sm. st., s. 561. Uth. av meg.

største og bedste taler«²⁵. Hvem er det her som vurderer Sverdrups tale, – er det tilhørerne eller er det Sars? Vi finner også ofte at beskrivelsen av samtidens vurderinger brukes til å *formidle* forfatterens vurderinger; ofte ser det også ut til at samtidens vurderinger implisitt brukes til å *begrunne* forfatterens vurderinger. Det ene glir over i det andre. Hva skal vi f. eks. si om følgende utsagn: »Respektabilitet ble tidens moralske ideal, et ideal som var forholdsvis lett å fylle, og som *ble* fylt. Det var svært mange i hin tid som hadde god samvittighet. Den alminnelige hederlighet var i stadig stigning. Schweigaard omtaler i slutten av 1860-årene »den tiltagende lovlighet« som en velkjent ting. Hos de beste møter vi på dette grunnlag en moral av høy kvalitet«²⁶.

». . . en moral av høy kvalitet«. Her er vi da tilbake igjen ved den egentlige og ekte etiske vurdering (så å si i dobbelt forstand i dette tilfellet), formidlet eksplisitt gjennom en verdiformulering. Disse ekte og rene verdiutsagn er etterhvert blitt nokså sjeldne blomster i de historiske framstillinger, man finner dem vel mest i form av et eller annet »framskritt« eller lignende. De var jo vanligere før.

Hva skal vi si om dem? Problemet med dem er altså at de refererer seg til ubegrunnbare verdinormer, som ikke har (ikke kan ha) objektiv gyldighet; dermed kan det heller ikke begrunnes at de sier noe almengyldig om sitt objekt (altså sier de bare noe om forfatterens, evt. hans miljø, hans samtids, osv., *forhold* til objektet).

For den som søker *erkjennelse* om objektet, er de altså *uvedkommende*. Noen sier det slik at de ikke er *interessante* (»Mon det ikke er slik at i et betydelig historisk verk er skildringen av fortiden slik den var, uendelig meget mer interessant enn de følelser iakttagelsen av fortiden har vakt hos forfatteren?« spør Seip i den tidligere siterte anmeldelse av Steen)²⁷. Egentlig burde en vel kutte dem ut. Men – kan en resonnerer videre: På den anden side er de vel ikke så livsfarlige heller, så lenge de står der som pene blomster, utsprunget av forfatterens inderligste indre liv, formulert gjennom lett identifiserbare verdiutsagn, utskillbare fra den beskrivende og forklarende framstilling som tydelige verdielementer.

Er problemet uttømt med dette? Kanskje finner enkelte en liten hake i den mulighet at det blant historikerens publikum kan finnes noen som er så lite sofistikeret at de i strid med all teori slutter fra verdiutsagnet til objektet, ikke bare til forfatteren. Og dermed dukker spørsmålet om *rett-*

25. Sm. st., s. 617.

26. J. A. Seip, »Et regime foran undergangen«, s. 54. Uth. av J. A. Seip.

27. J. A. Seip, »Fra embetsmannsstat til ettpartistat og andre essays«, s. 59.

ferdighet opp, rettferdighet i dommen over fortidens personer, spørsmålet om *ettermålet*. De opponenter som ymter om etterpåklokskap, de som spør etter valgmulighetene i den historiske situasjon, de har festet seg ved denne haken.

Kanskje det er dette med ettermålet som ligger bak når en hos mange historikere kan finne en tydelig tendens til å *stryke de negative verdidommene* (det samme gjelder da også de negative tekniske vurderingene, osv.), men la de positive stå. Alle blir like snille, og alt er vel og bra: En skal ikke snakke stygt om de døde. – Unntagen kanskje hvis en kommer bort i en skurk så stor at en sprekker: Han fortjener ikke bedre, her skal sannheten fram! Det kan da selvfølgelig bli flere eller færre skurker hos de forskjellige historikere, alt etter temperament.

Kanskje var det likevel best om en kuttet dem ut, verdidommene, og lot »fakta tale for seg selv«? – Men, kan en videre innvende, i så fall løper en på den andre siden den risiko å innbille sitt publikum (og kanskje seg selv) at beskrivelse og forklaring kan være objektive, hva de jo ikke kan. Og så videre, – jeg lar spørsmålet bli hengende her.

Disse siste betraktningene gjelder altså de eksplisitte, rene verdiutsagn. Som før antydnet kan imidlertid verdistandpunkter formidles på andre måter. På forskjellig vis kan de blandes sammen med eller formidles gjennom den beskrivende og forklarende framstilling.

Vi har sett en rekke eksempler på dette: Forfatter og/eller publikum kan blande tekniske o. a. uekte vurderinger sammen med etiske vurderinger, beskrivelsen av samtidens vurderinger med egne vurderinger, osv. Dette volder kanskje ingen nye vansker hvor det er forfatteren som blander »mekanisk«. Når en sier om Fredrik VI at han valgte feil og at han var en tinnsoldat, så blir den tekniske vurdering og invektivet stående side om side som atskilte elementer. – Men i de andre tilfellene reiser det seg nye problemer. Blandingene av f. eks. tekniske og etiske vurderinger er imidlertid her eksempler på et mer generelt fenomen, som vi må diskutere i sin alminnelighet.

La oss tenke oss at en historiker ikke liker en bestemt historisk person, og at han vil formidle denne holdning til sitt publikum uten å gi direkte uttrykk for at han ikke liker ham. Han kan gjøre dette på en uendelighet av måter, hvorav jeg bare skal nevne noen typiske:

1) Hvis historikeren er en dyktig stilist, kan han for det første gjøre det ved fiksfakserier i stilen, uhåndgripelig ironi, for eksempel. Er han en god taler, kan han gjøre det samme med tonefall: Det hevdes om en norsk

historiker at han kan si: »Björnson skrev et dikt« på en slik måte at det blir sjikane.

2) Historikeren kan, når han skal velge ord, blant uttrykk med (omtrent) det samme kognitive innhold velge et med negativt følelsesinnhold. Han kan si: »N. N. var i politikken en lur rev«, i stedet for å si: »N. N. var i politikken en dyktig taktiker«. Han kan oppnå det samme ved å bruke tvetydige ord, som snart har en beskrivende, snart en vurderende betydning. (Dersom formålet var å formidle et positivt inntrykk av personen, kunne historikeren som før antydnet bruke adjektivet »stor« om ham. Det er forbausende hvor ofte historikere slår om seg med tvetydigheten »stor«: storverk, stor bedrift, stor innsats, stor statsmann, osv.) Ord som samtidig har et beskrivende og et etisk verdi-innhold, som »skyld« f. eks., er et tredje eksempel.

3) Historikeren kan trekke fram de sider ved personen og dennes handlinger som han antar at publikum ikke vil like (derunder hans misgrep, feiltakelser osv.) til fortregning for de sider han antar de *vil* like.

4) Historikeren kan endelig si ting om personen som ikke er sanne. – Jeg bortser fra dette siste.

Nå er det slik, at en historiker som har den beste vilje til å være objektiv, i betydningen verdi-nøytral, han risikerer på de fleste av disse måtene ufrivillig å formidle etiske verdistandpunkter til sitt publikum.

En risikerer at det uttrykk som formidler det mest dekkende kognitive innhold er et uttrykk som er beheftet med positive eller negative følelsesladninger. Vi unngår f. eks. neppe å si at Mussolini var fascist.

En risikerer videre at beskrivelse av visse faktiske egenskaper og handlinger utløser forakt og fordømmelse, eller omvendt, respekt og beundring, hos lesere og tilhørere. Dette siste er jo for selvsagt til å nevnes. Men da må vi være oppmerksomme på at vi har med en *nøyaktig parallell* å gjøre hvor vi beskriver f. eks. et politisk feilgrep, og leserne reagerer foraktelig med at vedkommende politiker burde ha skjönt bedre.

Hva skal vi gjøre med alt dette? Problemet har en *saklig* og en *formell* side. Vi skal se på den *saklige* siden først.

Vi er vel alle her – uansett hva vi mener om ønskeligheten av verdi-innslag i historiske framstillinger – enige om at hovedhensynet må være hensynet til den *sannest mulige erkjennelse*, den *best mulige beskrivelse og forklaring* av fortiden ut fra den synsvinkel, den problemstilling en har valgt. Dette betyr at en ikke kan unnlate å omtale relevante momenter – jeg forutsetter foreløpig at de omtales i en verdi-nøytral form – av den grunn at publikum (eller en selv) liker eller ikke liker dem. Det samme må i så fall gjelde for eksempel de tekniske og lignende uekte vurderinger,

som enkelte vil overlate til moralistene, – *vel å merke i den grad de er relevante i den aktuelle sammenheng*. At en ikke beundrer dem som gjør tabbene, kan ikke bety noe i denne forbindelse.

Omvendt må tommelen selvsagt vendes ned hvor beskrivelse eller forklaring legges til rette for at en etisk holdning derigjennom kan formidles til publikum. Dette er ikke bare selvsagt hvor det er tale om grov fordreining eller forskyvning av den faktiske framstilling, men også hvor den så å si umerkelig legges til rette. Enda et sitat fra J. A. Seips anmeldelse av Steen: »Jeg må tenke på«, sier Seip, »den fint beregnede avslutning i første bind der Steen gjennom et klart og enkelt bilde av mennesker i en historisk situasjon, formådde å vekke dyp bevegelse hos leserne«²⁸. Dette er fra Seips side ment som ros. Jeg kan ikke slutte meg til denne ros, ikke på Seips premisser, ikke når han sier »fint beregnede«. (Men jeg tror han kanskje er litt urettferdig mot Steen.)

Det det dreier seg om her, er objektivitetsidealet. Det er ikke oppnåelig, men en kan jo ikke gi seg til å skryte av folk for at de ikke prøver.

Vi kommer så til den *formelle* siden av spørsmålet.

Også her må det samme prinsipp være gyldig, at hovedhensynet må være hensynet til den best mulige beskrivelse og forklaring. Dette betyr for det første naturligvis at det er uanstendig om en i sin søken etter verdiladete uttrykk velger et som ikke er det kognitivt sett mest dekkende. Omvendt betyr det videre at *en kan og skal velge det kognitivt sett mest dekkende uttrykk selv om dette er verdi- eller følelsesmessig ladet*. Det er for eksempel vanskelig å unngå uttrykket »fascist« om Mussolini, som jeg antydte. Men karakteristisk nok er det vanskelig å finne mange fullgode eksempler her. Den tvangssituasjon hvor det ene kognitivt sett mest dekkende uttrykk er et verdimesig ladet, er vel oftest egentlig en konstruert situasjon. Jeg er iallfall ikke overbevist om at det var Knut Myklands situasjon når han sier om en norsk politiker av det noe mindre kaliber at han var »... en slurv...«²⁹. Jeg er slett ikke overbevist når Seip sier om visse trekk ved Det norske arbeiderparti: »Jeg vil kalle denne komponent for *stalinisme*«, selv om han tilføyer: »Dette ordet bruker jeg deskriptivt, ikke vurderende«³⁰. Jeg er faktisk ikke en gang overbevist hvor Ottar Dahl sier at »valgdeltakelsen... var nokså lav«³¹, eller hvor f. eks. Per Fuglum taler om Sverdrup-regjeringens »feilgrep«³².

28. Som note 27.

29. Knut Mykland, i »Trondheim bys historie«, bd. III (1955), s. 321.

30. J. A. Seip, »Fra embetsmannsstat til ettpartistat«, i essaysaml. av samme navn, s. 28. Uth. av J. A. Seip.

31. O. Dahl, op. cit., s. 27.

32. P. Fuglum, »Ole Richter. Statsministeren« (1964), s. 231.

Både kvantitative skjønn og tekniske vurderinger innebærer et formuleringsproblem. En ting er å beskrive et feilgrep, en annen ting å *kalle* det et feilgrep. (Både »lav« og »feilgrep« er i noen grad verdiladede uttrykk.)

I alle disse tilfellene vil altså de valgte verdiladede uttrykk kunne erstattes av andre, mer nøytrale. Det vil si, de kan erstattes i teorien: Mykland vil med stor rett kunne hevde at den ovenfor siterte karakteristikk av Lerche er den kognitivt mest treffende han kan gi *på den plass han har til rådighet*. Og her er vi ved et viktig punkt: Det ladede uttrykk er ofte et sammenpresset uttrykk for en tanke; omskrivningen krever større plass; hverken Mykland eller f. eks. Ottar Dahl (det er for begges vedkommende oversiktsverk som er sitert) har hatt denne plass til sin disposisjon.

Ellers kunne de ha skrevet om. I stedet for å si at Lerche var en slurv, kunne Mykland ha beskrevet hans atferdsmønster. I stedet for å si at valgdeltakelsen var lav, kunne Ottar Dahl gitt oss alle prosentene og sammenlignet med andre prosenter osv. I stedet for å si at dette eller hint er misgrep osv., kunne man beskrive menns mål, handlinger, vilkår og resultater.

Spørsmålet er da: Er dette bestandig ønskelig? Skal historikeren blant flere kognitivt likeverdige uttrykksmåter bestandig velge den verdi- og følelsesmessig minst ladede?

Hva er argumentene *for*? Argumenter for er for det første naturligvis alle argumenter vi tidligere har anført mot de separate, eksplisitte verdiutsagn (hvis vi da er enige i dem). Men utover dette? Finnes der ytterligere argumenter mot de dobbelt-tydige og mot de verdi- og følelseladede beskrivende og forklarende uttrykk? Det vil da i så fall være argumenter for å hevde at *i den grad en ønsker å gi uttrykk for verdiholdninger i historiske framstillinger, bør disse formuleres gjennom uttrykkelige, utskilbare verdiutsagn*, som separate verdi-elementer.

Argumentasjonen for dette standpunkt vil gå ut på at den »kjemiske« blanding av normative og kognitive innslag – på den måten at de kombineres i samme uttrykk – kan virke forstyrrende inn på den intellektuelle erkjennelse og kommunikasjon.

Det er lett å finne eksempler på dette hvor det gjelder de tvetydige uttrykk, uttrykkene som i en kontekst har en etisk vurderende, i en annen kontekst en beskrivende betydning. Diskusjonen om hvorvidt f. eks. Napoleon var en »stor mann« er klassisk. Andre former for forstyrrelser vil kunne komme inn ved de mer typisk verdi- og følelseladede uttrykk. Jeg antar f. eks. at det er lettere å formidle saklige opplysninger – og å føre en saklig diskusjon – om »Tyskland 1933–1945« enn om »Nazi-Tyskland«. Jeg tror også at en har lettere for å formidle en presis (og f. eks.

ikke overdrevet) oppfatning av de og de egenskaper ved Det norske arbeiderparti ved å anvende et mindre ladet begrep enn »stalinisme« – endog om en på forhånd har beskrevet egenskapene og definert og motivert begrepet. (Jeg tilføyer dette siste fordi det saklig utilfredsstillende ved de verdiladede uttrykk ofte (iallfall delvis) kommer av at deres kognitive betydningsinnhold i seg selv er uklart, og det blir en annen problemstilling.)

Med dette mener jeg ikke å argumentere for at de normative innslag *alltid* virker forstyrrende inn på den kognitive saksframstilling eller -oppfatning. Men det er ikke vanskelig å finne eksempler på at de gjør det, og enda oftere er *risikoen* tilstede.

Hvorfor da ikke avstå fra dem?

Jeg har nevnt en grunn til at vi beholder dem: plasshensynet. Men det er ikke bare plasshensynet. Selv om vi har plass til å beskrive alt hva Sverdrup-regjeringen gjorde, kan vi føle behov for å summere opp og si at den gjorde feilgrep. Selv om vi har plass til å analysere alle relevante aspekter ved en viss type politisk partidannelse, kan vi føle behov for å konsentrere dem i ett begrep: stalinisme. Selv om vi har plass til å skildre historiske personligheter gjennom hele biografier, kan vi føle behov for å presse deres karakter og atferdsmønster sammen i ett ord: Han var kort sagt en slurv. Det er mulig at dette har sammenheng med instinktive menneskelige måter å erkjenne ting på. Ialffall er det sikkert at det har sammenheng med noe som føles – jeg sier føles – som *stilistiske behov*. Overhodet er hovedgrunnene til at vi beholder de verdiladede formuleringer av stilistisk art: Hvem kjenner ikke behaget ved det kraftfulle adjektiv, den paradoksale sammenligning, den syltynne ironi. Det er ikke for ingenting at jeg har hatt så lett for å finne eksempler til dette innlegg hos en forfatter som J.A. Seip, som jeg holder for å være en av Norges fremste nålevende prosastilister.

Men det hører med til historien at Seip – jeg hadde nær sagt i et av sine bedre øyeblikk – skal ha sagt at »man bör jo egentlig skrive kjedelig«. Nå vil vel ikke alle være enige i at resultatet nødvendigvis blir kjedsommelighet, men det er klart at å avholde seg fra verdiladede uttrykk for historikeren vil bety å gi avkall på virkemidler i retning av konsishet og eleganse som han er vant med å bruke. Å gi avkall på dem innebærer et offer. Andre samfunnsvitenskaper bringer dette offer som en selvfølge. Historikerne har trøstet seg til historieskrivningens tradisjonelt litterære form. Men svarer dette litteraturspråk – bestandig – til *reelle* framstillings-tekniske behov? Krever ikke hensynet til sann vitenskapelighet at også

vi – når det er mulig – ofrer visse typer av tradisjonelle stilistiske virkemidler?

Jeg kaster spørsmålet ut til debatt.

Til slutt må jeg få komme med noen supplerende bemerkninger som jeg med hensikt har gitt en provokatorisk form.

Jeg har villet ha fram at ikke alle verdi-innslag i historiske framstillinger kommer til syne i form av utskillbare verdi-elementer. De kan f. eks. ytre seg gjennom *utvalget* av de momenter vi trekker fram i beskrivelsen av et fenomen.

Men spørsmålet om *verdi-nøytralitet* stikker enda dypere enn som så. Som jeg innledningsvis var inne på, bygger selve vitenskapen, dens metodiske prinsipper osv. på verdier. For eksempel er det standpunkt at et emne er viktig, interessant, verdig til å ta opp til undersøkelse, naturligvis i seg selv et verdistandpunkt. Dette verdistandpunkt er ikke nødvendigvis av etisk art (vil Ottar Dahl hevde), men heller ikke nødvendigvis av ikke-etisk. Når vi alle sammen (eller nesten alle sammen) i forskning og undervisning er så opptatt av STATSMAKTENS mangehånde vekst og forfall gjennom tidene at iallfall norske studenter så å si nekter å skrive om noe annet til eksamen – har det da ingen forbindelse med at de store gamle tyskere var ganske begeistret for statsmakt? Så kan en si at dette ikke nødvendigvis smitter over på framstillingen. – Men har en ikke av og til inntrykk av at historikerne så å si *heier* statsmakten fram gjennom århundrene?

Selvfølgelig smitter det ikke *nødvendigvis* over på framstillingen. Jeg har for min del vært interessert i noe så etisk forankret som fredsforskning og er villig til å argumentere intenst for muligheten av dens vitenskapelighet. – En *må* skille mellom valg av emne, av problemstilling, og valg av teorier. På resultatene skal en dømmes, på resultatenes holdbarhet i forhold til materialet.

Men på den andre siden: Det historiske materiale er sjelden entydig; det er som kjent mulig å krangle om tolkningen av en kilde, påliteligheten av en beretning, hensikten med en lov. På grunnlag av ett historisk materiale er ofte flere teorier mulige. Så uttrykker vi oss med forsiktighet: Denne forklaring er den rimeligste, denne sammenheng virker sannsynlig, – men *sikker* er den naturligvis ikke.

– Men vi valgte den likevel.

Jeg vil konkludere med å gjengi ytterligere et par utsagn av to av de mest siterte forfattere i dette foredrag:

En kan ikke fordre av en historiker, »at han ikke maa indta noget Parti-Standpunkt«, hevdet Ernst Sars i 1891³³. To generasjoner senere, i 1957, tok J. A. Seip avstand fra dette. »Jeg tror«, sier han, »at hvis de (Ϸ: enkelte historikere) prøvde på det, ville de finne at det i grunnen ikke er så vanskelig å være objektiv i en rimelig betydning av dette ord, også når en skriver historie«³⁴.

Det kommer selvfølgelig an på hva en mener med »rimelig«, men jeg må likevel erklære meg uenig i begge disse utsagn. – En har rett til å fordre av en historiker at han skal være objektiv, men det er ikke lett – det er egentlig umulig – for historikeren å tilfredsstille kravet.

I denne krysning mellom fordring og vilkår ligger historieskrivningens paradoksale situasjon – og diskusjonen om dagens emne.

Såvel for begrepsdefinisjoner o. l. som for synspunkter har jeg hatt særlig stor glede og nytte av

Ottar Dahl, »Innföring i historieforskningens metodelære« (stensilert, Universitetsforlaget, Oslo, 3. utg. 1965),

Ottar Dahl, anmeldelse av G. Chr. Wasberg, »Om forholdet mellom erkjennelsesform og verdianskuelse i historiefilosofien«, (Norsk) Historisk Tidsskrift, bd. 39 (1959), s. 158 ff., og

Anfinn Knutsen (Stigen), »Deskriptiv og normativ historieskrivning« (anmeldelse av G. Chr. Wasberg), (Norsk) Historisk Tidsskrift, bd. 38 (1957), s. 242 ff.

33. E. Sars, i brev til J. A. Fridericia 4. aug. 1891, trykt i »Brev 1850–1915« (1957); sitatet fra s. 188.

34. J. A. Seip, i opposisjonsinnlegg ved Alf Kaartvedts doktordisputas 25. mai 1957; trykt i (Norsk) Historisk Tidsskrift, bd. 38 (1957); sitatet fra s. 283. Seip siterer s. 282 Sars (se note 33 ovf.).